

ראיון עם בנימין תמוז

סופר עם עצמו

יצחק בצלאל

כל גדול בספרות מגיע לפשטות לשונית זו, ללשון אתרית, שכמעט ואינה נתפשטת, שהיא משרתת רק את התוכן ואינה משתלטת עליו. עם זאת, לשון זו אינה חורגת ממסגרת תקופתה. סרוונטס כתב בסגנון הבארוק, אך בעוד שהקרוכים לו כתבו מליצות, כתב הוא משפטים.

ב"אליקום" רצייתי ליצור קצב קריאה כה מהיר, שהלשון תיבלע בריקמה הסיפורית. הריחמוס המהיר, אם הוא כופה עצמו על הקורא, הוא מעלים את הזיזים והעדיים של הלשון, והמלים משמשות כרצות לפני הרעיון.

— האם "אליקום" הוא לדעתך סיפור עליו או עצוב? — שואל אותי בנימין תמוז. השבתי מה שהשבתי, והוא המשיך: — כשהייתי ילד קראתי את "הלב" לד"אמיצים ובכיתי בפרקים רבים בו. אז נדברתי בלבי שאם אהיה סופר, אכתוב סיפורים שבהם יבואו הקוראים לידי בכי. סופר שמצליח ליצור הוויה הגורמת לבכי, נראה לי אז כאלוהים לכל דבר. המצחיק הוא ש"אידיאל" זה של סופר לא הירפה ממני אף פעם, הגם שפשט צורה ולבש צורה. ב"אליקום" רצייתי לקיים אידיאל זה כפי שהוא בעיני כיום. לרקוח משקה שהוא מתוק, אך כשאתה מגיע לקובעתו אתה חש בטעם מריר. רצייתי שהקורא יצחק תוך כדי קריאה, אבל כשיסיים את קריאת הספר ירגיש מחנק, לפחות במשך שבריר של שניה. אם הצלחתי בכך, הגשמי אידיאל של ילדות כפי שהוא נראה כיום בעיני.

לבטים והישגים

על שאלות בדבר תוכן, צורה ורעיון בסיפורו, משיב בנימין תמוז: — הפרדה זו אינה אפשרית אלא לצרכי ניתוח ספרותי. לדעתי, מי שמצליח להעמיד חטיבה סיפורית שיש לה קיום עצמי — עושה מעשה של אמנות. מטרתה של כל ספרות היא העמדת חטיבה היולית הנהפכת בכוח היצירה האמנותית להי הנושא את עצמו. הספרות עיקרה, לדעתי, הוא בכך שיש בה הסיכוי לתת לפרט הרגשת שייכות לפחות לעוד מישהו זולתו. כלומר, כשאתה קורא יצירה המעמידה אותך על אמת השובה, שגם אתה עמדת עליה מעצמך, הריהי נוטעת בך בטחון ונוטלת ממך את הפחד לחיות. האמירה הקלאסית של הקורא, "זהו בדיוק מה שהרגשתי תמיד ולא יכולתי לבטאו" — מעידה על היצירה. בספרות טובה אתה מוצא את ידיד הנפש האבסולוטי, שלפעמים אינך עשוי למצוא ברעייתך, באחיך ובטוב שברעיך. שם אתה נפגש בנקודה שאליה הגעת לגמרי בעצמך, ולפתע אתה נתקל בעוד מישהו שהגיע אליה. יכולת זו של מפגש בנקודה הבודדת ביותר והאפשרות ליהפך שם מבודד מוחלט לשותף מוחלט — זה, נדמה לי, כוחה של ספרות אמיתית. כל העמקויות שבהן הוגים אנו, אין לנו בטחון בנכונותן. אנו חוששים שמא טעינו בהן. בספרות אתה מקבל להן אישורים. ואם אתה נתקל בנקודה ודאית אחת, יש בה משום פוטנציה לתיקון החיים כולם.

— אלא שבאשר לי — ממשיך בנימין תמוז בגילוי-לב — אני סבור שדרכי בספרות רצופה נסיונות שהם שלבים ב"דרך היסורים" של הסופר והספרות שבה הוא פועל. כי כמעט בכל פעם שכתבתי משהו, נפתיתי להתכוונות. כך היה בסיפורים שב"גן נעול", שבהם התכוונתי לביקורת הברתית ונקטתי עמדה מורליסטית מקפת; כך היה בסיפורי על הערבים שהיתה בהם אמנם משמעות הומאנית אקטואלית אבל גם ז'ורנליסטיקה שאין לה משמעות ספרותית. במשך השנים הסתלקתי מהתכוונות והגעתי לרצון ליצור חטיבה חיה. ההתכוונות בספרות הן אולי ענין הכרחי אבל מסוכן.

אני סבור שהיו לי גם הישגים. בעיקר בקובץ "חולות הזהב". ובסיפור "אנג'וכסיל תרופה נדירה" (באסופה "אנטון הארמני"). עם סיפור זה אני סבור שחל מפנה בכתיבתי. בו עמדתי על כלי העבודה שלי. אני רואה בו התחלה שמאחוריה אני עומד כיום כולי. וב"אליקום" רואה אני המשך ישיר לכך.

גם המעבר מהסיפורים הקצרים לסיפור ארוך יותר, כמו "אליקום" ולרומן רחב יריעה כמו "יעקוב" — הוא מסימני המיפנה הזה. אין לי (סוף בעמ' ב')

לפני למעלה משנתיים התפטר בנימין תמוז ממשרתו כעורך "הארץ שלנו", נטש שאר עיסוקיו, התבודד במקום שהתבודד כדי להתפנות לכתיבה. רק כך, מנותק משאר עיסוקיו ומבודד מחברת בני אדם, יכול הוא לכתוב.

"כל מה שכתבתי עד כה כתבתי בעיתות של חופשה שנטלתי לעצמי" — אימר בנימין תמוז. ואמנם בחופשה אחרונה זו, שארכה למעלה משנתיים, הוא כתב יותר מכל השנים שקדמו להן. בתקופה זו הופיעה אסופת סיפוריו "סיפור אנטון הארמני", ששניים מסיפוריה נכתבו בשנים האחרונות. ועתה הופיע "חיי אליקום". לאלה יש להוסיף שני ספרים שמצויים עדיין עמו בכתיבד: רומן רבי-היקף בשם "יעקוב", וסיפור ילדים.

בין עוזי לאליקום

"חיי אליקום" שהופיע עתה, ושהינו סיפור ארוך או רומן קצר, מספר הרפתקאותיו של צעיר לאיוצ'לח בא"י בשנות מלחמת העולם השנייה. הנע ונד מעיסוק למשנהו ומעבודה לעבודה, עד שמסיים בישיבה בכלא. האם מתכוון המחבר בסיפור זה לתת תיאור "בלתי-הירואי" של תקופה המקובלת או מתוארת כ"הירואית"?

— לא — משיב בנימין תמוז — בכלל אין נראות לי כל ההתחכמויות התיאורטיות נוסח "אנטי-גיבור", "אנטי-תיאטרון" וכיוצ"ב סיווגים של מבקרים. לא התכוונתי לתיאור בלתי-הירואי. ועוד: איזו תקופה אינה הירואית? כה כל כך הירואי במיוחד אצלנו?

"חיי אליקום" שלפנינו, כך נולד: — מספר ב. תמוז — במשך השנתיים האחרונות עסוק הייתי ב"כתיבת הרומן "יעקוב", וחלו הפסקות רבות בעבודתי מחמת עייפות וצורך לקבוע "דיסטאנץ" מהחומר. בהפסקות אלה, נסעתי פעם לאי-רופה ופעם הדלתי מכתבה ופעם החלטתי להחליף כוח ע"י כתיבת "אליקום". סיפור שהוא שונה הכ"לית שינוי מ"יעקוב". לקחתי הצי עמוד מ"יעקוב" שעניינו השנים 1941—1943, הרחבתי את יריעתו ו"הפכתי בו הפיכה מכל הבחינות. בין הגיבורים יעקוב ואליקום אין כל קשר. נוסף לכך, "אליקום" כתוב בהומור, בקצב מהיר, עליו ושוטף; "יעקוב" — בסגנון אחר. שינוי זה שיעשע אותי ואיפשר לי להחליף כוח.

לשם כך בחרתי בנוסח של סיפור פיקארסקי, זה נוסח הסיפור במאה ה-16, ושיגיבורו הוא פוחח נעזוב. הסיפור הפיקארסקי היה בו חידוש בשעתו. הוא איפשר לתאר חתך סוציאלי שלא היה מקובל עד אז בספרות, ואיפשר כתיבה סארקסטית. "חיי אליקום" היה בשבילי בבחינת כתיבת מעבדה; התכוונתי העיקרית בו היתה השוני בטיפוס הגיבור ובלשון. לגבי "הטיפוס", אולי תזכור כי בשעתו פירסמתי מדור בעתון בשם "עוזי", שבו היו כוונות אקטואליות, אבל היתה זו גם כוונה ליצור "טיפוס לאומי סינתטי". ב"אליקום" ביקשתי להגשים אותה כוונה כמישור הספרות: דמותו של בחור שאינו בעל תודעה, אלא חי את הדברים מהרוכד התחתון, טיפוס שהוא על גבול החכם והשוטה. איננו שוטה, אך גם לא פחות חכם מאחרים.

אשר ללשון — יש לי אידיאל לשוני מסויים שאליו אני חותר. נראה לי שמספר בפרוזה חייב לחתור ללשון שהיא חסרת כל גוף, שהיא ההיפך מלשון מסוגנת. לשון שיש לה רק ריחמוס ומשמעויות. שהיא אידיאל של פשטות בדרך של העלמות גמורה של סגנון. קורא המסיים קריאת ספר טוב בפרוזה צריך לשאול עצמו — באינו לשון קראתי?

סופר עם עצמו

(סוף מעמ' א')

ספק שאצלי היה הסיפור הקצר צורת הכנה לכתיבה מקיפה יותר מבחינה כמותית. אך כמובן שההערכה של חטיבות אלה היא עניין לאחרים.

מעשה בחלב מהול

חזרנו לעניין הנוסח הפיקארסקי של „אליקום”. כיצד משתלבת צורה זו בנסיונות אחרים של תמוז לכתוב בצורה אחרת?

— באשר להזדקקות לצורות מודרניסטיות — משיב ב. תמוז — אספר לך סיפור שסיפר ש"י עגנון: מעשה בחלבון בעיירה שהיה מוהל את החלב במים. לימים מת החלבון ובמקומו בא חלבן אחר, ישר ותמים, שמכר לאנשי העיירה חלב טהור. אנשי העיירה, שהיו מורגלים לחלב המהול, לא קנו ממנו, כי לא הסכימו לטעמו של חלב אמיתי. הלך החלבון החדש ושיטח את צרתו בפני הרבי. אמר לו הרבי: שמא אתה מוהל את החלב? השיב החלבון: חלילה לי. אמר לו הרבי: אם כן, תמהל במים ויקנו ממך. מהל וקנו.

— גם בסיפורים שלי — מצטרף ב. תמוז לזיכרונות של עגנון, היו טיפות של מים „מודרניסטיים” ואני מצטער על כך שלא תמיד הייתי די חזק לעמוד בפני דברים שראיתי אצל אחרים. אם ירצו הקוראים, ישתו את החלב שלי כמות שהוא.

שאלה צורנית אחרת היא נסיונותיו של תמוז לכתוב סיפורים בשני נוסחים („האורח” — ב„חולות הזהב”, „לירושלים” — ב„אנטון הארמני”). שאלנו לטעם הדבר.

— שורש הדבר הוא כנראה במהות האישית של הכתוב — משיב תמוז — לכל חומר יש אנטי-חומר, ולכל דמות — בת-דמות. ידיעת דבר זו דוחפת אותי לתאר את שני צדי הדמות. רק בסימולטניות יש איוו התקרבות לאמת.

קומוניזם, „כנעניות”, יהדות

על השאלה מתי החל לכתוב, משיב ב. תמוז: — עד כמה שזכור לי, התחלתי לכתוב יומן מגיל 13 ברציפות עד גיל 19. כל אותן שנים לא כתבתי דבר אחר. בגיל 24 סיימתי את כתיבת „חולות הזהב”. (המחבר נולד בשנת 1919 בחארקוב, ספרו הראשון, „חולות הזהב”, הופיע ב-1951). כתבתי גם שירים שלא פרסמתי אלא מעטים בהם, כמו גם סיפורים רבים שכתבתי וגזזתי.

„חולות הזהב” הוא כרך סיפורים אוטוביוגרפיים. מהם למד הקורא שאביו של המחבר היה תעשיין שלא ראה ברכה במעשיו, שהמשפחה עקרה מתל-אביב לרחובות, ושהאב נפטר בהיות הכותב ילד. סימני התמרדות בסביבה ניכרים בבנימין תמוז עוד בהיותו נער: כאשר למד בבית ספר חילוני הוא נעשה דתי והתהלך עם „ארבע כנפות”; כאשר רעיו בבית הספר לעגו לו, הוא עבר לבית ספר דתי; אך משעבר לבית הספר הדתי, שוב נתפקר לאחר חצי שנה ונעשה... קומוניסט.

— לקומוניזם הגעתי בגיל 14 — מספר ב. תמוז — בהשפעת בן-דודי, שבא אלינו מרוסיה. השתתפתי בקורסים מחתרתיים של הנוער הקומוניסטי, שם למדנו את „הקאפיטל”, „המאניפסט הקומוניסטי” ו„פרוגרמה של פועלים” ודברים דומים. אחר כך נטשתי אותם כי הפריעה לי עמדתם בתקופת המאורעות. ראיתי במפלגה הקומוניסטית דאז מסיתים לפוגרומים ביהודים, אך הייתי קומוניסט חפשי. בשנת 1939 נעשיתי, בהשפעתו של המשורר יונתן רטוש, ל„כנעני”, והתמדתי בכך עד 1950.

על תקופה זו מספר בנימין תמוז:

— עם שלב זה, של הכנעניות, גמרתי כאשר נסעתי לראשונה בהי לאירופה בשנת 1950, כדי ללמוד אמנות בסורבון בפאריס. הדבר התחיל בכך שהגעתי לדודה שלי שחיתה בפאריס ברובע של יהודים, כושים וסינים, על תיבת הדואר של הדודה מצאתי פעם כתובת: „יהודי מזהם”. אבל לי, כישראל, ניתן יין בחינם ע"י בעל הביסטרו שבאותו רחוב. ברגע הראשון היה באבחנה זו (ביני הישראלי לבין דודתי היהודיה), משום אימות לתיאוריה הכנענית. אבל בהרהור שני, הדבר גרם לי גועל נפש. זה היה הסדק הראשון, שהלך והתרחב. לאט לאט התברר לי כי זו גבורה עצומה להיות יהודי בים של גויים, להתפלל על ירושלים של שמש באירופה מושלגת, לשמור על אורח חיים יהודי בתוך עולם של שכרות ופוגרומים. זו גבורה גדולה לאין ערוך מלהיות במחתרת, להילחם בבריטים ולזרוק פצצות — דברים שהם די נעימים, אפילו כרוכה בהם סכנה של מוות.

מכאן החלה ההתערות ביהדות. על הציונות פסחתי לגמרי. בעצם, הדיאגנוזה הכנענית נראית לי עד היום. רק ה„טראפיה” אינה נראית לי. אני סבור שצריך לעמול הרבה כדי למנוע את הפער המתחולל — בלי כל ספק — בין היהדות לבין ישראל, אם בכלל הדבר אפשרי.

הסופר כגולה

— היום נראה לי כי הסיבה להצטרפותי לכנענים היתה רצון לתחושת השתייכות, שנמנעה ממני מילדותי. משפחתי היתה נטולת יכולת להתבולל בסביבה. כאן דיברו רוסית וקראו רוסית, ולא יכלו להסתגל לעברית. אחר כך, החברות בתנועת נוער קומוניסטית גרמה לקרע ביני לבין חברי בגימנסיה. אמנם במשך השנים אתה צובר הכרויות, אבל תמיד יש רצון לשוב למהות הראשונית האמיתית — לרצון להתבודד. אולי משום כך אני יכול לכתוב רק מחוץ לבית ובתנאים של בידוד חברתי. מכאן הרצון העז שלי לחיות כגולה. הרהרתי בכך הרבה, אלא שלחיות מחוץ לישראל זה אבסורד; ובארץ עצמה, אפילו בעיירת פיתוח גידחת, אינך יכול לחיות בבידוד אמיתי.

בין „אהבותיו הספרותיות” של בנימין תמוז, מצויים רבים שהם סופרים-גולים.

— אני אוהב את דוסטויבסקי ואת סרוואנטס ואיני יודע מי משניהם במקום ראשון, ואחר כך סוויפט, קלייסט, תומס הרדי, ג'ויס, ואחר כך — קפקא וטולסטוי — מקפיד תמוז על סדר העדיפויות.

— האם אתה מושפע מן הסופרים שמנית?

על כך משיב תמוז שלהיות „מושפע” מענק, הרי זה כמעט להיות ענק בעצמך. לעומת זאת, הוא שואב השראה גם מנמושות.

— בביבים ובתעלות ובנחלים, קל יותר לדוג מאשר באוקינוס...